

МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШИГА ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ ТАЪСИРИ

*Асомидинов Ғайрат Аҳмаджон ўғли -
Ўзбекистон Республикаси иқтисодий
тараққиёт ва камбағалликни камайтириш
вазирлиги, Мустақил изланувчи*

Аннотация. Мазкур мақола инсон капитали тушунчаси изоҳи, унга киритилган инвестицияларнинг давлат ва жамият иқтисодий ривожига таъсири ва аҳамияти тўғрисида.

Калим сўзлар: инсон капитали, инсон капиталига инвестиция, таълим, соғлиқни сақлаш, иқтисодий ривожланиш.

Кириш. Инсон капитали - инсон ҳаёти давомида таълим, билим ва кўникмалар, саломатлигини таъминлаш бўйича олинган умумий йиғинди сифатида ўз салоҳиятини рўёбга чиқариш асосида жамият учун фойдали бирлик сифатида киришига имкон берувчи кўрсаткич.⁶

Соғлиқни сақлаш, соғлом овқатланишни таъминлаш, сифатли таълим, иш ўринларини яратиш, доимий малака ошириб боришни ташкил этиш орқали инсон капиталига инвестиция киритиш, ижтимоий жиҳатдан соғлом жамият ташкил этиш ва жамият томонидан янги билимларни яратиб боришни таъминлайди.

Адабиётлар шарҳи ва методологияси. Биринчи марта “Инсон капитали” назарияси америкалик олимлар Т.У.Шульц ва Г.С. Беккер томонларидан ўтган асрнинг 60-йилларида ишлаб чиқилган бўлиб, уларнинг талиқнида инсон капитали тушунчаси қуйидагича акс этган:

“Инсон капитали – бир нечта йўналишлардаги иқтисодий тушунчаларни ўз ичига олувчи билимлар ва кўникмаларни келгусида иқтисодий фойда олиш мумкин бўлган даромад манбаи сифатида фойдаланиш”.

Жаҳон банки гуруҳи Президенти Джим Ён Ким фикрига кўра, инсон капитали ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, у давлат томонидан яратилади. Аксарият ҳолларда бу ҳолат шахслар томонидан инсон капиталига киритилган сармоянинг бошқа инсонлар учун яхши томонлама таъсирини баҳолай олмасликдан юзага келади. Мисол учун, болаларига гельминтларга қарши дори воситалари беришда ота-оналар болаларининг саломатлиги яхшиланиши жиҳатидан ёндашиб, бунда, дори воситаларини қабул қилган болалар жамиятда ушбу турдаги гельминтлар тарқалишини қисқартиришга хизмат қилиши ҳақида фикр юритилмайди. Яна бир мисол, болаларни мактабгача таълимга қамраб олиш учун ота-оналар томонидан пул тўлаш тўғрисида фикр юритилганда, болаларни таълим олишларидан ташқари ижтимоий афзалликлар ҳисобга олинмайди, хусусан ушбу орқали келажакда жиноятчилик даражаси тушиши ва шунга ўхшаш бошқа кўрсаткичлар. Ушбу ҳолатларда кумулятив оқибатлар жуда юқори. 2010 йилда

⁶Жаҳон банки расмий сайти маълумотлари <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/human-capital/brief/the-human-capital-project-frequently-asked-questions>

ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатадики 1960 йилларда АҚШнинг Мичиган штатида ишлаб чиқилган мактабгача таълим дастурига сарфланган ҳар бир АҚШ доллари иқтисодиёт учун келажакда 7-12 АҚШ долларгача фойда келтирган.⁷

Таҳлил ва натижалар. Тадқиқот давомида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги № ПФ-4947 сонли “Ўзбекистон Республикасининг янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Қарори билан қабул қилинган «2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари 7-февралдаги ПФ-5052-сон “Бандлик соҳасида давлат сиёсатини янада такомиллаштириш тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ҳамда «Меҳнат органлари тузилмасини такомиллаштириш ва фуқароларнинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда меҳнатини муҳофаза қилиш тизимини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида» 2018 йил 20 августдаги ПҚ-3913-сон қарорини ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўлиқ ўрганиб чиқилди.

Бу ўринда айтиш жоизки, ривожланаётган давлатларда инсон капиталига сармоя биринчи навбатда бирламчи соғлиқни сақлаш тизими ва базавий таълимга қаратилиб бу сармоялар ўз натижасини қисқа истиқболда бериб боради. Мисол учун, Перуда 2006 йилда болаларнинг бўйлари ўсиши ёшига нисбатан пастлиги сурункали тус олган бўлиб Ҳукумат томонидан ушбу муаммони ҳал этиш учун келгуси беш йилликда болаларни бўйлари ўсишда ёшига нисбатан пастлиги даражасини 5 фоизга камайтириш бўйича аниқ вазифани белгилаб, ушбу йўналишда тегишли ишларни амалга ошириб борган. Натижа кутилган муддатдан олдин эришилиб, 2008-2016 йиллар оралиғида 15 фоизга қисқартиришга эришилган. Бу эса, ўз навбатида инсон капиталиги киритилган сармоя келгуси даврларда юқори натижалар бериши мумкинлигининг яна бир исботи.

Ҳозирги кунда, кузатилаётган тенденцияга кўра, жаҳон иқтисодиётида кўпроқ эътибор инсон томонидан ишлаб чиқилган товар-моддий бойликларга нисбатан у томондан ишлаб чиқилган ақлий бойликлар юқори баҳоланмоқда. Бошқача сўз билан айтганда, иқтисодиётда устувор йўналишлар ўзгариши содир бўлиб иқтисодий ўсишнинг инсон капиталини яратиш, йиғиб бориш ва ундан фойдаланишга асосланган модели юзага келмоқда. Шу билан бирга, инсон капиталини ривожлантириш ҳар бир иқтисодиёт учун асосий вазифалардан бири дейиш мумкин.

⁷ Жаҳон банки гуруҳи Президенти Джим Ён Ким “Инсон капитали дефицити” Foreign affairs нашри

Ўзбекистон Республикаси аҳолисining
ўсиш динамикаси (минг киши)

Худудлар	2015 йил	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил
Ўзбекистон Республикаси	31575,3	32120,5	32656,7	33255,5	33905,2
Қорақалпоғистон Республикаси	1791,1	1817,5	1842,3	1869,8	1898,3
вилоятлар:					
Андижон	2910,5	2962,5	3011,7	3066,9	3127,7
Бухоро	1815,2	1843,5	1870,2	1894,8	1923,9
Жиззах	1276,1	1301	1325	1352,4	1382,1
Қашқадарё	3025,6	3088,8	3148,4	3213,1	3280,4
Навоий	927,9	942,8	958	979,5	997,1
Наманган	2603,4	2652,4	2699,6	2752,9	2810,8
Самарқанд	3583,9	3651,7	3720,1	3798,9	3877,4
Сурхондарё	2411,5	2462,3	2514,2	2569,9	2629,1
Сирдарё	790,6	803,1	815,9	829,9	846,3
Тошкент	2794,1	2829,3	2861,2	2898,5	2941,9
Фарғона	3505,3	3564,8	3620,2	3683,3	3752
Хоразм	1746,9	1776,7	1805	1835,7	1866,5
Тошкент ш.	2393,2	2424,1	2464,9	2509,9	2571,7

Манба: Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумотлари

Жадвал маълумотларига кўра айтиш мумкинки, табиий кўпайиш йиллик кўрсаткичи 2019 йилга келибгина ортганлигини кўришимиз мумкин, ваҳоланки, 2019 йил якуни бўйича аҳоли сони 2015 йилга нисбатан ортиқ бўлганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу жадвал таҳлилларидан шуни кўриш мумкинки, мамлакатимиздаги аҳоли сонининг ортиши ҳам аҳолининг умумий сонига нисбатан қаралганда бир мунча камайиб бораётганлигини кузатишимиз мумкин. Бу эса оиладаги фарзандлар сонининг камайиб бораётганлиги ва қишлоқ ҳамда шаҳарлардаги оилалар фарзандлари сонининг деярли тенглашиб бораётганлигидан далолат беради.

Бу уринда қайд этиш лозимки, инсон капиталини ривожлантириш орқали иқтисодий ўсишга эришиш ҳамда интеллектуал салоҳиятни рағбатлантириш орқали камбағалликни қисқартиришга эришиш мумкин.

Ўзбекистонда аҳоли ўсиш суръатлари узоқ йиллар давомида юқори кўрсаткичларда сақланиб қолиб ўз навбатида ушбу ҳолат инсон капиталига киритилаётган сармоялар кўламини кенгайтириш, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳасига эътиборни кучайтиришни тақозо этди.

Шундан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда сўнгги йилларда:

Соғлиқни сақлаш тизимини давлат томонидан молиялаштириш учун 2017 йилда Давлат бюджетида 7,3 трлн.сўм ажратилган бўлса, 2020 йилда

14,8 млрд. сўм маблағ ажратилиб молиялаштириш даражаси 2 баробарга оширишилган ва ЯИМдаги улуши мос равишда 2,8 фоиздан 3 фоизга етди

Шунингдек, соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш Концепциясига мувофиқ 2025 йилга қадар ушбу кўрсаткични 5 фоизга етказиш бўйича тегишли ишлар амалга оширилади.

Тиббиёт соҳасида хусусий секторга ҳам алоҳида эътибор қаратилиб, уларнинг шуғулланиши мумкин бўлмаган тиббий хизмат турлари 8 тагача камайтирилди, натижада 2017 йилда хусусий тиббиёт муассасалари сони 4,1 мингга ташкил этилган бўлса 2020 йил якуни бўйича уларнинг сони 50 фоизга оширилиб 6,1 мингга етди.

Таълим соҳасига 2020 йилда давлат харажатлари ЯИМга нисбатан 4,1 фоизни (2017 йилда 3,8 фоиз) ташкил этган бўлса 2021 йилда ушбу кўрсаткич 4,4 фоизни (30,2 трлн.сўм) ташкил этади.

Мактабгача таълим соҳасида 2017 йилда болаларни мактабгача таълим билан қамраб олиш даражаси 27,3 фоизни ташкил этган бўлса, 2020 йил якунига ушбу кўрсаткич 61 фоизга етди. Давлат мактабгача таълим муассасалари сони 5,2 мингдан 6,2 мингга етказилди, 700 та хусусий, 1025 та давлат-хусусий шерикчилик ва 10 мингдан зиёд оилавий мактабгача таълим муассасалари ташкил этилди.

Мактабгача таълимнинг таълим-тарбия жараёнига замонавий илғор ўқитиш шакллари, янги педагогик ва ахборот технологиялари, “Илк қадам” дастури ишлаб чиқилди ҳамда ривожланишида жисмоний ёки руҳий бузилишлари бўлган болалар учун комплекс технологияларини ишлаб чиқилиб, инклюзив таълим, энг янги реабилитация ва абилитация усуллари кенг жорий этилиш орқали таълим сифат даражаси яхшиланишига эришилмоқда.

Халқ таълими соҳасида мактабларда 7-синфдан бошлаб ўқувчиларни касбга ўқитиш ва кўникмалар бериш, 10-11-синф ўқувчиларни тегишли йўналишлар бўйича иқтисодиёт тармоқларида меҳнат амалиётини амалга оширишларига имконият яратувчи тизим жорий этилди.

Хусусий мактаблар тармоғи кенгайтирилиб уларнинг сони 51 тадан 149 тага етказилиб уларнинг сони деярли 3 баробарга оширилди.

Профессional таълим соҳасида ЮНЕСКО ташкилоти томонидан қабул қилинган Таълимнинг халқаро стандарт таснифлагичининг 3-5-даражаларига мос келувчи янги 3 та бўғиндан иборат профессионал таълим тизими жорий этилиб 200 мингдан зиёд ёшларни ушбу таълим тури билан қамраб олиниб, ёшларнинг замонавий касблар ва кўникмаларга эга бўлишлари орқали меҳнат бозорида рақобатбар-дошлиги таъминланиб борилади.

Олий таълим соҳасида 2017 йилда республикада 72 та олий таълим муассасалари фаолият кўрсатган бўлса 2020 йил якугина ушбу рақам 131 тани ташкил этди.

Ўз навбатида ёшларни олий таълим билан қамраб олинганлик даражаси ҳам юқоридаги кўрсаткичга пропорционал равишда ошиб бориб, 2017 йилда талабалар сони 298 минг нафар бўлган бўлса ўтган 2020-2021 ўқув йили қабули якуни бўйича ушбу кўрсаткич 500 мингдан зиёд бўлди.

2017 йилга нисбатан битирувчиларни олий таълим билан қамраб олиш даражаси 10 фоизга (2017 йилда 15%, 2020 йилда 25 %), магистрлар тайёрлаш параметрлари деярли икки баробарга (2017 йилда 5,9 минг, 2020 йилда 10,2 минг) давлат грантлари сони 45 фоизга оширилди. Хотин-қизларни олий таълим олишларига алоҳида эътибор қаратилиб хотин-қизлар учун умумий давлат гранти асосидаги қабул кўрсаткичларига нисбатан 4 фоиз қўшимча давлат гранти асосидаги қабул параметрлари тасдиқланди (жами 940 нафар ўрин).

Шу билан бирга, охириги 3 йил мобайнида нодавлат олий таълим муассасаларини ҳамда хорижий олий таълим муассасалари билан ҳамкорликда қўшма таълим дастурларини ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилиб 3 йил мобайнида 19 та нодавлат олий таълим муассасалари ташкил этилиб нодавлат олий таълим муассасалари сони 27 тага етказишга эришилди.

Хулоса. Бугунги кунда, инсон капиталини ривожлантирмасдан туриб, мамлакатда иқтисодий ривожланиш даражасини ошириш имкониятимавжуд эмас. Инсон капиталига киритилган инвестиция ҳисобига, мамлакат рақобатбардошлилигини ошириш мумкин. Мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишга эришиш учун, интеллектуал салоҳиятни рағбатлантириш зарур. Хозирги кунда инсон капитали инсониятнинг ҳамда ҳар бир давлатнинг тақдирини белгилайдиган мезонга айланди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги № ПҚ-4947 қабул қилинган *Ҳаракатлар стратегиясининг 3.2. Пункти*.
2. Жаҳон банки расмий сайти маълумотлари
<https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/human-capital/brief/the-human-capital-project-frequently-asked-questions>
3. Жаҳон банки гуруҳи Президенти Джим Ён Ким “Инсон капитали дефицити” *Foreign affairs* наشري
4. Мактабгача таълим инсон ривожининг омили сифатида. *Иқтисодий тадқиқотлар маркази маърузаси*. 2017. www.cer.uz.
5. Eurostat: *Migrant Integration 2017*. –Luxemburg: Publication Office if the European Union. -2017. -108p.; Eurostat: *Quality report of the European Union labor force survey 2015*. –Luxemburg: Publication Office if the European Union. -2017. -56p.